

A hitstruktúra fejlődésének elmélete

– és gyakorlati alkalmazhatóságának korlátai

A tanulmány a kamaszokat érintő fejlődési szakaszok mellett James W. Fowler hitstruktúra-fejlődési elméletére fókuszál. E fejlődéselmélet többek között a kognitív fejlődésen alapszik, így egyik központi témája a formális műveleti gondolkodás kialakulása. A tanulmány egyszerűsítve mutatja be a hitstruktúra fejlődésének hét szakaszát, valamint Fowler elméletének határait. Továbbá – áttekintve az elmúlt harminc év kutatásait a témában – megállapítja, hogy az elmélet gyakorlati alkalmazhatósága komoly akadályokba ütközik.

Kulcsszavak: fejlődéselmélet, hitfejlődés, James W. Fowler, elméletkritika, kutatások összevetése.

James W. Fowler az 1980-as években kidolgozta elméletét, miszerint életünk során folyamatosan fejlődik a hitünk struktúrája, vagyis az, hogy miért és hogyan hiszünk. Elméletét az értelmi képességek fejlődésével, azaz a kognitív fejlődéssel állítja párhuzamba. Eszerint mivel például egy kamasz másképp érzékeli és dolgozza fel az őt körülvevő világot, mint egy felnőtt, hitének belső mechanizmusai is különbözők.

Jómagam kötelező gimnáziumi osztály-lelkigyakorlatokat vezetve fiatalokkal foglalkozom a miskolci Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégiumban. A hitstruktúra fejlődésének elmélete felcsillantotta a reményt, hogy mélyebben megértve a kamaszokat egy lelkigyakorlaton jobban tudjuk segíteni őket egy kiegyensúlyozottabb és boldogabb élet felé, vagyis egy lépéssel közelebb Istenhez, önmagukhoz és társaikhoz.

Bár a fowleri elmélet alapján egy későbbi írásomban hét általánosan használható gyakorlati alapelvet ajánlok a formailag megfelelőbb kamasz-lelkigyakorlatokhoz, a gyakorlati alkalmazhatóság érdekében komolyan meg kell vizsgálnunk magát az elméletet.

Jelen tanulmányomban először a serdülők kognitív fejlődésével foglalkozom, hiszen a formális műveleti gondolkodás és a külső nézőpont felvétele felé induló fejlődés az alapja a hit – mint a világ befogadási folyamata – fejlődésének. Ezen alapozás után részletesen leírom Fowler elméletét és annak esetleges korlátait, hiányosságait is. Végül empirikus kutatásokat számba véve elismerem, hogy egy-egy diák hite konkrét fejlődési szakaszának meghatározása iskolai szinten szinte lehetetlen.

A SERDÜLŐK KOGNITÍV FEJLŐDÉSE

Életünk során különféle biológiai változásokon megyünk keresztül. Az újszülöttek, a kisgyermek, a kamaszok fejlődése szembeszökő és csodálatos. Az agyban végbemenő biológiai változások szoros kölcsönhatásban vannak a gyermek érzelmi válaszainak és gondolkodásának fejlődésével.

Az értelem fejlődését, vagyis a kognitív fejlődést Robert Kegan „felépítő fejlődésnek” nevezi, mivel „ez szolgálja ki az értelemmel való megtöltés tevékenységének fejlődését”.¹ Szerinte ez a központi mozgás a személyiségben, és „ennek a mozgásnak a következménye az a jelenség, hogy a különféle [XX. századi] fejlődésemelvények elfogadhatók”.² Például Jean Piaget – aki a kognitív fejlődésemelvény történetének központi alakja – saját teóriáját Erik H. Erikson szociális-érzelmi elméletére építette.³ Később Lawrence Kohlberg saját morálfejlődés-elméletét Piaget munkásságát alapul véve dolgozta ki.⁴ Carol Gilligan bírálta Kohlberget, és elméletét megpróbálta továbbfejleszteni.⁵ Ugyanebben az időben Robert Kegan az alany-tárgy dinamika változására fókuszált.⁶ Eközben Fowler a hit (struktúrája) fejlődésének elméletével kiszélesítette Kohlberg és Piaget teóriáit.⁷ Később Sharon D. Parks bírálta, de tovább is fejlesztette a fowleri elméletet.⁸

Ezek az elméletek a fejlődésről mint az összetettség felé vezető megváltoztathatatlan sorrendű, egymást követő lépcsőfokokról (későbbi változataik folyamatos ívről) beszélnek, bár „változó sebesség és változó pihenőpontok”⁹ lehetségesek.¹⁰

A FORMÁLIS MŰVELETI GONDOLKODÁS

Kegan amellet érvel, hogy „a személyiség fő mozgatórugója a fejlődés vagy alkalmazkodás élethosszig tartó folyamata”,¹¹ így „ha alapvető módon meg akarod érteni a másik embert, tudnod kell, hol áll a fejlődésében”.¹² A kamaszok kognitív fejlődésének legfőbb mozzanata Piaget szerint az átlépés az úgynevezett konkrét műveleti gondolkodásból a formális műveleti gondolkodás korai formájába.

Kegan azt állítja, hogy egy tízéves gyermek általában képes megformálni osztályok stabil kategóriáit, valamint felismerni mennyiségi és számtani kapcsolatok állandóságát.¹³ Ezt a képességet nevezik konkrét műveleti gondolkodásnak.¹⁴ Az osztályokba rendezés és az induktív érvelés megismerése következtében az ilyen korú gyermekek afféle „fiatal empiristaként” fedezik fel az újonnan feltárult világot.¹⁵ Így válnak képessé az egyszerű perspektívaváltásra,¹⁶ bár másokról alkotott képük még „konkrét, szó szerinti és közvetlen”,¹⁷ és még nem képesek igazán megérteni, hogy észleléseiket erősen meghatározza nézőpontjuk és mesterséges narratívájuk.¹⁸ Benyomásaikból és észleléseikből eredő tapasztalataikat már meg tudják nevezni, de még nem reflektálnak szükségleteikre, érdekeikre és vágyaikra.¹⁹

1 R. KEGAN: *The Evolving Self. Problem and Process in Human Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982, 4. ■ 2 Uo. 113. ■ 3 J. PIAGET: *The Moral Judgment of the Child*, Free Press, New York, 1965. ■ 4 L. KOHLBERG: *The Psychology of Moral Development. The Nature and Validity of Moral Stages, Essays on Moral Development*, v. 2, Harper & Row, San Francisco, 1984. ■ 5 C. GILLIGAN: *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982. ■ 6 R. KEGAN: *The Evolving Self*, i. m. ■ 7 J. W. FOWLER: *Stages of Faith. The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, Harper & Row, San Francisco, 1981. ■ 8 S. D. PARKS: *Big Questions, Worthy Dreams. Mentoring Young Adults in Their Search for Meaning, Purpose, and Faith*, Jossey-Bass, San Francisco, CA, 2000. ■ 9 R. KEGAN: *The Evolving Self*, i. m. 38. ■ 10 Uo. 86. ■ 11 Uo. 113. ■ 12 Uo. 13 Uo. 34. ■ 14 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian. Adult Development and Christian Faith*, Harper & Row, San Francisco, 1984, 55. ■ 15 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 135. ■ 16 UO: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 55. ■ 17 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, Universität Bielefeld–Research Center for Biographical Studies in Contemporary Religion, Bielefeld, 2004, 45. ■ 18 Uo. 52. ■ 19 R. KEGAN: *The Evolving Self*, i. m. 86.

A személyes fejlődés további éveit a fiatalok elkezdene kísérletezni az elvont érveléssel, amelyet Piaget formális műveltnek nevez.²⁰ Kegan ezt új tárgyasításként magyarázza, amely „már propozicionálisan, hipotetikusán, következtetéssel, absztrahálva képes értelmezni a világot”.²¹ Fowler a formális művelti gondolkodás újdonságait ezekkel a szavakkal foglalja össze:

„A formális művelti gondolkodásban az értelem szárnyakat kap. Többé nem korlátozódik a konkrét tárgyak vagy ábrázolások és megfigyelhető eljárások mentális manipulációjára. A gondolkodás mindenféle képzeletbeli lehetőséget és feltételek megfontolást kezd felépíteni. [...] A formális művelti gondolkodás lehetőséget teremt elvont fogalmak és ideálok létrehozására. Ez lehetségessé teszi a rendszerekben gondolkodást.”²²

A kamaszok így már képesek „különbséget tenni önmaguk és a jelentések rendszere között, amelynek részei”²³ Továbbá lehet egy képük a másik külső és belső énjéről,²⁴ ami „kölcsonös személyközi nézőpontváltásra” nyújt lehetőséget.²⁵ De ez az új képesség hosszú évek fejlődése során alakul ki, így a kamaszok nézőpontváltása még nagyon általánosító,²⁶ és a külső megjelenésbe ágyazódik,²⁷ vagyis reflexió nélküli személyközi kölcsönösségben élnek.²⁸

Kegan bemutatja, hogy minden fejlődés mozgatórugója a kognitív fejlődés, azaz az értelemmel való megtöltés. A kamaszok a konkrét művelti gondolkodásból (képesség az „empirikus” kutatásokra) továbblépnek egy korai fázisú formális művelti gondolkodásba (képesség az absztrakcióra). Kohlberg a moralitás fejlődésének vizsgálata során figyelembe veszi a kognitív fejlődést. Kegan a posztmodern élet mentális kihívásait vizsgálva szól a tudat szükséges fejlődéséről, Fowler pedig a kamaszok hitének struktúráját vizsgálva saját kutatásaihoz háttérként felhasználja a kognitív fejlődéseméletet.

A HITFEJLŐDÉS ELMÉLETE

Fowler tehát a kognitív fejlődést figyelembe véve kutatja a hit struktúrájának az egész életen átívelő fejlődését. Azt keresi, miért és hogyan hiszünk (a hit struktúrája), nem pedig azt, hogy mit hiszünk (a hit tartalma).²⁹ Ez a különleges irányulás teszi egyedivé elméletét.

1981-ben jelent meg *Stages of Faith*³⁰ [A hit fázisai] című könyvének első kiadása, amelyben kifejtette elméletét. Számára a hit nem hiedelem és nem vallás.³¹ A hiedelem bizonyos eszmék megtartásáról szól,³² de a hit ennél mozgalmassabb valóság. A vallás felhalmozódott hagyomány, de a hit személyesebb és mélyebb.³³

A hit fejlődése szoros kapcsolatban áll a kognitív fejlődéssel: Fowler a hitet az értelemmel való megtöltés folyamatának tekinti:

20 Uo. 37. ■ 21 Uo. 38. ■ 22 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 58. ■ 23 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 33. ■ 24 Uo. 37. ■ 25 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 59. ■ 26 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 37. ■ 27 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 60. ■ 28 R. KEGAN: *The Evolving Self*, i. m. 86. ■ 29 Természetesen elismeri, hogy a hit tartalma is fontos, hiszen „a hitet megalapozó rendszerező műveletek legfeljebb a felét teszik ki az egyén hite fejlődésének”. J. W. FOWLER: Faith development theory and the postmodern challenges, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 3 (2001), 164. ■ 30 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. ■ 31 UO: *Faithful Change. The Personal and Public Challenges of Postmodern Life*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 54. UO: *Stages of Faith*, i. m. 2. fejezet. ■ 32 UO: *Stages of Faith*, i. m. 11. ■ 33 Uo. 9.

„A hit az alkotó tudás folyamata. Ennek alapja az, ahogyan az egyén kialakítja és fenntartja az életét jelentéssel megtöltő átfogó keretet. Ezt a hitet a felsőbbrendű értékekhez kapcsolódás, illetve az elköteleződés hozza létre, mely segít abban, hogy az egyén világról alkotott tapasztalata egységessé váljék. Ezáltal kapnak jelentőséget az emberi kapcsolatrendszerek, a kontextusok, a hétköznapi élet mintái, a múlt és a jövő.”³⁴

Fowler a hit hat fázisát különbözteti meg. Az általa használt angol *stage* szó egyfelől a növekedés egy szakaszát jelenti, másfelől utal a színpadra is, ahol az ember kapcsolatba lép más emberekkel és csoportokkal.³⁵ Hiszen a fejlődés során „önreflektívabbá válunk, és még inkább tudatában leszünk önmagunknak, ahogy másokhoz kapcsolódunk; ahogy sok szerepet és felelősséget veszünk magunkra.”³⁶

Fowler ragaszkodik ahhoz, hogy „a struktúrák fázisainak sora egymást követő, állandó és hierarchikus”.³⁷ Vagyis egyetlen fázist sem lehet kihagyni. Továbbá egy magasabb fázisról általában³⁸ nem lehet visszaesni egy alacsonyabbra. Mindeközben a fázisok nem különálló lépcsőfokok, hanem egy folyamatos görbe szakaszai, vagyis az ember általában két fázis közötti átmenetben van.

A HIT FÁZISAI³⁹

A *Stages of Faith* példákön keresztül mutatja be e fázisokat, de egy jobb összefoglalót találhatunk Fowler *Becoming Adult, Becoming Christian* [Felnőtté válni, kereszténnyé válni] című későbbi könyvében.⁴⁰ A legrészletesebb és legtudományosabb leírást pedig a hit struktúrájának kutatásáról társszerzőkkel írt kézikönyvében olvashatjuk: *Manual For Faith Development Research* [Kézikönyv a hitfejlődés kutatásához – a továbbiakban: *Kézikönyv*].⁴¹ A fázisokat e három forrás alapján foglalom össze.

Nulladik fázis: kezdeti vagy nem megkülönböztetett hit. Ez az „előfázis” – ahogy Fowler nevezi – a csecsemők jellegzetessége. Egy csecsemő számára „a bizalom, a bátorság, a remény és a szeretet magvai nem megkülönböztetett módon össze vannak olvadva, és [a csecsemő] beéri az érzékeny fenyegetéssel, amely a gyermek környezetében megnyilvánuló elhagyottságból, következtlenésekből, megfosztottságból fakad”⁴² – mondja Fowler. Ez a fázis általában sajnos elérhetetlen a tudományos kutatás számára.

Első fázis: intuitív-kivetítő hit. Ez a fázis körülbelül a második vagy harmadik életévtől jelenik meg. A logika még nem teljesen kifejlett, így a picik még töredezett állításokat fogalmaznak meg. A világról alkotott képük konkrét, és a mindenkori helyzettől függ, figyelmük középpontjában ők maguk vannak. Amikor együttérzést mutatnak, az gyakran csak utánczott érzelem. Fantázia és valóság között sem tudnak tisztán különbséget tenni.

34 Uó: Faith and the Structuring of Meaning, in C. R. DYKSTRA – S. PARKS: *Faith Development and Fowler, Religious Education Press, Birmingham, AL, 1986, 24. – Kiemelés tőlem. – E. L. ■ 35 J. W. FOWLER: Faithful Change, i. m. 54. ■ 36 Uo. ■ 37 J. W. FOWLER: Faith development theory and the postmodern challenges, i. m. 171. ■ 38 Esetenként „egyetlen fejlődési pálya” azért előfordulhat. J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 22. ■ 39 A fázisok megnevezésében helyenként eltértek a magyar nyelven többé-kevésbé rendszeresen használt megnevezésektől. A magyar szakirodalomban használt kifejezések összehasonlítását lásd: <http://eleklaszlo.hu/6345> ■ 40 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 3. fejezet. ■ 41 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. ■ 42 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 121.*

Számukra „az ént érintő fizikai következmény a legfontosabb kritérium a jó és a rossz meghatározásában”.⁴³

Második fázis: mitikus-szó szerinti hit. Ez a fázis az általános iskolás korra jellemző. Az ilyen gyermekek szó szerint értik a szimbólumokat, de már képesek különbséget tenni fantázia és valóság között, és így megszerzik a történetmesélés képességét. Már kezdenek körülnézni, és többet megtudnak a másik emberről, de csak egyszerűen szeretik vagy nem szeretik. A tőlük különbözőt pedig hajlamosak elítélni. Azt gondolják, a másíknak ugyanazok a szükségletei, mint nekik, így a másikat kézzelfogható és egyszerű kölcsönösség alapján tárgyiasítják. *Stephen Parker* e szavakkal foglalja össze ezt a fázist:

„A gyerek elsajátítja azt, amit Piaget konkrét műveleti gondolkodásnak nevez. Ez a látás és a világgal, valamint másokkal való egymásra hatás ezen új útja lehetővé teszi, hogy a gyerek szándékokra következtessen, és a tettekben folyamatoságot észleljen; az igazság kézzelfogható és kölcsönös. Ezek a képességek, amelyeket a narráció eszközei tartanak egyben, egy olyan hitet növelnek, amelyben a végső környezetet egy kozmikus ítélő („Isten”) lakja be, aki egyféle egyszerű, kölcsönös méltányosságot biztosít.”⁴⁴

Harmadik fázis: összegző-konvencionális hit. Ez a fázis a kamaszkor során fejlődik ki, de sok felnőtt egész élete során megmarad ebben.⁴⁵ E fázisban az ember már nem csupán egyszerű, egyes történetszálon haladó elbeszélésre képes. Eszmék töredezett rendszerét építi fel, habár ennek nincs tudatában. Megpróbálja a másik szemszögéből is látni a világot, de e nézőpontváltás még általánosító és fantáziaalapú. Önazonossága azon nyugszik, hogy mit gondol arról, mit gondolnak róla a többiek. Vagyis a személyközi kapcsolatok nagyon fontosá válnak számára, olyannyira, hogy így a kortárs csoport foglyaivá lesz. Újra *Stephen Parker* összefoglalóját idézem:

„A formális műveleti gondolkodás kialakulása további lehetőséget jelent a végső környezet elemzésére és a hozzá való viszonyulásra. Ebben a fázisban az értelemmel való megtöltés és az értékek iránti elköteleződés korábban nem lehetséges személyközi dimenziót kap. Önazonosság és hit szorosan össze vannak kötve a nagyra értékelt személyekkel, és bár mélyen átérzik, nem vizsgálják meg. »Isten« egy jó barát személyközi minőségét veszi magára.”⁴⁶

Negyedik fázis: egyéni-reflektív hit. Ezt a fázist nem lehet elérni a húszas évek közepe előtt. A fiatal felnőttek már teljesen kifejlődött formális műveleti gondolkodásukkal képesek reflektálni saját hitrendszerükre. Kritikus gondolkodással rendelkeznek, amely hitrendszerük koherens voltát segíti. Ezzel egy időben készek a demisztifikálásra és demitologizálásra.

Ötödik fázis: összekapcsoló vagy a paradoxonokat kiengesztelő hit. Vannak felnőttek, akik el tudnak jutni erre a szintre, de semmiképp sem a középkoruk előtt. Ezt a fázist a többértelműséggel, a paradoxonokkal való együttélés képességével írhatjuk le. Már tudnak bánni többszörös rendszerekkel, ami egyfajta pluralizmushoz és elkötelezett relativizmushoz vezet. Így lesznek képesek a hagyományok hűséges követésére, miközben az újra is nyitottak maradnak.

43 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 41. ■ 44 S. PARKER: Measuring faith development, *Journal of Psychology & Theology* 34, 4 (2006), 339. ■ 45 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 72. ■ 46 S. PARKER: Measuring faith development, i. m. 339.

Hatodik fázis: egyesítő hit. Ez nagyon ritkán előforduló fázis, miközben nagyon könnyű összekeverni más fázisokkal. Csupán olyan emberek érték ezt el, mint *Gandhi* vagy *Kalkuttai Teréz anya*. Azt is be kell látnunk, hogy nem tudunk tisztán és egyszerűen beszélni erről a szintről, mivel még igen távol áll tőle a saját fejlődésünk. Az ezen a szinten lévő felnőtteknek már van tapasztalatuk „a másik nézőpontjával való azonosulás vagy szolidaritás érzéséről”;⁴⁷ egy végső környezet részesének érzik magukat. Így ezt a szintet leírhatjuk az „inkluzív” vagy „befogadó” szóval is.

A hat szint közötti átmenetokről Fowler és a *Kézikönyv* nem sokat beszél. Az átmenet mozgatórugója az aktuális szint alkalmatlansága, amikor is „meglévő struktúránk többé már nem elegendő ahhoz, hogy a világtapasztalatunkból érkező formákat és tartalmakat kezelni tudjuk”.⁴⁸ Ez a dinamika hasonlít *Jack Mezirow* „deorientáló dilemmájához”⁴⁹ és Kegan elméletéhez a követelményről.⁵⁰

NEHÉZSÉGEK ÉS AZ ELMÉLET HATÁRAI

Az elmélet harmincöt éve során csupán angol nyelven több mint százötven disszertáció született a vele kapcsolatos kutatásokról. A hitfejlődés-interjú – amely a hitfejlődés mérésének legfőbb eszköze – már német, török és koreai nyelvre is lefordították.⁵¹ Fowlert sokan idézik, elméletét Bostontól Budapestig tanítják. Így feltételezhetjük, hogy az a fejlődési szakaszok érvényes modellje. Mindemellett szükséges, hogy megemlítsük az elmélet korlátait és azokat a témákat, amelyek további megfontolásokat tesznek szükségessé.

Egy konkrét egyén aktuális fázisa. A legfontosabb nehézség az, hogy egy személyről nem lehet könnyen megállapítani, hogy éppen milyen fázisban van. Azért, mert a szintek kezdete nincs pontosan meghatározva, hiszen az ember több időt tölt útközben, mint egy-egy konkrét szinten. És azért is, mert nincs gyors és egyszerű, kevés erőforrást igénylő módszer a hit struktúrájának mérésére. Az elmélet nem kínál években kifejezhető tiszta határokat az egyes fázisokhoz. Ez olyan fontos témánk szempontjából, hogy később részletelesen is visszatérek rá.

Folyamatos fejlődés. Ahogy említettük, Fowler 1981-ben adta ki fő művét. Elmélete a modern korban született, és írásaiból a folyamatos fejlődés egyértelmű optimizmusa árad. Időközben viszont a modernitásból elmozdultunk a posztmodern felé. Korunkban a folyamatos növekedés elképzelése komolyan megkérdőjeleződött (gazdasági válságok, „IT-lufi” stb.). Ez hitünk folyamatosan monoton növekedésére is kiterjed. A vallásos fundamentalizmus növekedése tovább feszegeti a határokat, hiszen „egy fundamentalista irányultság korábbi stílusok újrakezdéséből és azok későbbi fejlődési teljesítményekkel való együttéléséből áll”.⁵² Fowler felismerte ezt a feszültséget, és az *International Journal*

47 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 40. ■ 48 J. W. FOWLER: *Faithful Change*, i. m. 72. ■ 49 J. MEZIRROW: *Perspective transformation*, *Adult Education*, 28 (2), 1978, 100–110. ■ 50 R. KEGAN: *In Over Our Heads. The Mental Demands of Modern Life*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994, 2. fejezet. ■ 51 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 61. ■ 52 H. STREIB: *Theory. Faith development research revisited. Accounting for diversity in structure, content, and narrativity of faith*, *The International Journal for the Psychology of Religion* 15, 2 (2005), 115.

of the *Psychology of Religion* folyóiratban reagált a kérdésre.⁵³ Heinz Streib továbblépett a folyóirat ugyanazon számában, és vallásos stílusok távlatát kínálta fel szintek vagy fázisok helyett.⁵⁴

Keresztény vagy egyetemes? A hit – mint láttuk – nem vallás, de nem is hiedelem Fowler számára. A hitfejlődés elmélete a hit struktúrájáról beszél, és nem a hit tartalmáról. Ezért állítják róla, hogy különféle vallások körében, sőt még ateista környezetben is alkalmazható. De Fowler a metodista egyház tagja volt, elméletét Paul Tillich és H. Richard Niebuhr teológiájára alapozta. Azt állítja, hogy „[a] hitfejlődés elmélete azon a meggyőződésen alapul, hogy az ember az Isten iránti fogékonyság ontológiai hivatására bontakozott ki. Ez a megközelítés azt állítja, hogy értékek központjai felé irányul, az értelem/jelentés építése mint kapcsolatoknak és az életünk terveinek (*projects*) összefüggése általános az emberi létezők számára.”⁵⁵ Ez az állítás monoteista nézőpontot kíván, ahol is a hívő személyes kapcsolatban van Istennel. Fowler már említett, *Becoming Adult, Becoming Christian* című második könyvében⁵⁶ a tiszta elmélet alig-alig választható el az elmélet keresztény alkalmazásától. Például az istenkép a második fázisban antropomorf, a harmadik fázis központi szála pedig a személyes kapcsolat Istennel. De egy nem monoteista vallási környezetben ezek az állítások nehezen értelmezhetők.

Fowler kitart amellett, hogy a hit struktúrájának fejlődése egyetemes, és elmélete minden vallás és hit tekintetében használható. Viszont nagyon kevés kutatás erősíti meg ezt az erős állítást. A hitfejlődés elméletével kapcsolatos legtöbb angol nyelvű kutatás keresztény környezetből való. Streib, aki német kutató, és dolgozott Fowlerrel, a hitfejlődés-interjút használva vágott bele egy kultúraközi kutatásba Németországban és az Egyesült Államokban,⁵⁷ valamint a serdülők vallási szocializációját vizsgálta ezzel az eszközzel Törökországban és Németországban is.⁵⁸ Sajnos ez utóbbi kutatás is a monoteizmus területén marad. Parker a hitfejlődés méréséről szóló esszéjében nem keresztény emberekkel végzett kutatásokról is beszámol, de csak egy nem monoteista kutatást említ.⁵⁹ Később szól arról, hogy még azok a disszertációk is, amelyek nem teista mintákkal dolgoznak, a kultúraközi felhasználással kapcsolatban hiányosságokat mutatnak.⁶⁰ Nancy S. Vanlue doktori dolgozata a hitfejlődési elméletről szóló, 1980 és 1994 közötti disszertációk metaanalízise. A szerző ebből az időszakból nem talált egyetlen nem zsidó-keresztény kutatást sem.⁶¹ Vagyis az elmélet egyetemesége további kutatásokért kiált, különösen olyan vallások vonatkozásában, amelyek szerint nincs személyes végső valóság.

53 J. W. FOWLER: Faith development theory and the postmodern challenges, i. m. 159–172. ■ 54 H. STREIB: Faith development theory revisited. The religious styles perspective, *The International Journal for the Psychology of Religion* 11, 3 (2001), 143–158. ■ 55 J. W. FOWLER: *Faithful Change*, i. m. 79. ■ 56 UÓ: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. ■ 57 H. STREIB: *Deconversion. Qualitative and Quantitative Results from Cross-Cultural Research in Germany and the United States of America*, Research in Contemporary Religion, v. 5, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2009. ■ 58 H. STREIB – A. AYGEN: Religious Socialization and Faith Development of Adolescents in Turkey and Germany. Results from Cross-Cultural Research (XVI Meeting of the International Seminar on Religious Education and Values, Ankara, 2008. augusztus 27.). ■ 59 S. PARKER: Measuring faith development, i. m. 341. ■ 60 UÓ: Research in Fowler's faith development theory. A review article, *Review of Religious Research*, 51, 3 (2010), 241. ■ 61 N. S. VANLUE: *A Meta-Analysis of the Concepts, Characteristics, and Variables Addressed in Sixty Doctoral Dissertations Highly Relevant to Adult Faith Development (1980–1994)*, Ed.D., Ball State University, 1996, 85.

Család és társadalmi hatások. Az eredeti hitfejlődési elmélet további elégtelensége, hogy sem a társadalmi hatások szerepére, sem a család fontosságára nem helyez elég hangsúlyt. Posztmodern világunkban széles körben elfogadott a társadalmi én fontossága.⁶² Bár a *Kézikönyv* új kiadása elismeri, hogy „figyelembe kell venni a kognitív fejlődést érő társadalmi és környezeti hatásokat”,⁶³ a fázisok részletes leírásánál ehhez a szemponthoz nem kapcsolódik említésre méltó vagy hasznos segítség.

Piaget-nak jellegzetesen negatív képe van a szülők szerepéről.⁶⁴ Kohlberg kevésbé radikális, de még szerinte is szükségtelen a család az erkölcsi fejlődéshez.⁶⁵ Fowler nem követi ezt a negatív képet, de még Streib is hiányolja Fowler elméletéből a kapcsolatok dinamikáját.⁶⁶ Ő támogatja az én-én, én-másik, én-hagyomány és én-társadalmi világ kapcsolatainak reflexióját.⁶⁷ Ma már a legtöbb kutató tisztában van a család támogató szerepének fontosságával, még a kamaszok önállóságukért folytatott küzdelmében is.⁶⁸ Az Amerikai Katolikus Püspöki Konferencia nyilatkozata szerint a „családok lehetnek a fejlődési forgótolke legerősebb létrehozói, és szükséges is, hogy azok legyenek”.⁶⁹

A harmadik és negyedik fázisra fókuszáltság. Fowler a harmadik és a negyedik fázisra összpontosít. Ezeket írja le a leg részletesebben és leghosszabban. A legtöbb kutatás szintén a serdülőkorból a fiatal felnőttkorba való átmenetet vizsgálja. Az első fázist nem lehet megfelelően felmérni, és szinte nincs is alkalmas kifejezésünk a hatodik fázisra. Még a hitfejlődési elmélet kritikussai is, mint Sharon D. Parks,⁷⁰ ezt az átmenetet vizsgálják. Az, hogy leginkább a 2–4. fázis van a középpontban, nem érvényteleníti az elméletet, de tudatosan figyelniük kell erre a lehetséges egyoldalúságra.

Szexualitás, intim kapcsolatok. Bár a hit struktúrájának nem a szexualitás a középpontja, a személyes fejlődésen belül ezzel a témával is foglalkozni kell. A romantikus kapcsolatok értéke a serdülőkor során növekszik. *Wyndol Furman* és *Duane Buhrmester* azt találták, hogy „az intimitás és a vonzalom észlelése a serdülőkor korai és középső szakaszában nagyobb”, mint a korábbi években.⁷¹ *Tabitha E. Pineda* írt egy gyakorlati kézikönyvet ifjúsági szolgálatban tevékenykedők számára a kamaszok fejlődéséről és mentális egészségéről.⁷² Ő sem tudta megkerülni a szexualitás kérdését, sőt a szexualitást nevezte meg a növekedés és a nehézségek egyik forrásaként.⁷³ Vagyis a serdülők szexualitásának,

62 Például: J. A. HOLSTEIN: *The Self We Live By. Narrative Identity in a Postmodern World*, Oxford University Press, New York, 2000. ■ 63 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 13. ■ 64 J. REIMER: The Case of the Missing Family. Kohlberg and the Study of Adolescent Moral Development, in A. GARROD: *Approaches to Moral Development. New Research and Emerging Themes*, Teachers College Press, New York, 1993, 93. ■ 65 Uo. 94. ■ 66 H. STREIB: Faith development theory revisited. i. m. 144. ■ 67 Uo. 88. ■ 68 Például: W. FURMAN – D. BUHRMESTER: Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships, *Child Development* 63, 1 (1992), 104; L. J. WALKER – J. H. TAYLOR: Family interactions and the development of moral reasoning, *Child Development* 62, 2 (1991. április), 265; J. S. ECCLES ÉS MTSAI: Development during adolescence. The impact of stage-environment fit on young adolescents' experiences in schools and in families, *American Psychologist*, 48, 2 (1993. február), 97. ■ 69 UNITED STATES CONFERENCE OF CATHOLIC BISHOPS: *Renewing the vision*, 6: <http://www.usccb.org/about/laity-marriage-family-life-and-youth/young-adults/renewing-the-vision.cfm> ■ 70 S. D. PARKS: *Big Questions, Worthy Dreams*, i. m. ■ 71 W. FURMAN – D. BUHRMESTER: Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships, i. m. 112. ■ 72 T. E. PINEDA: *Adolescent spirituality. A training manual for youth ministers on adolescent development and adolescent mental health*, Psy.D. Alliant International University, 2015. ■ 73 Uo. 74, 92.

illetve intim kapcsolatainak a kutatása szükséges a személyiségfejlődési elméletek teljességéhez, még akkor is, ha a hitfejlődési elmélet nem nevesíti ezt a területet.

A HIT STRUKTÚRÁJÁNAK MÉRÉSE

Hitfejlődési interjú (HFI). A *Kézikönyv* mutatja be a hitfejlődési interjút (az életútgyakorlattal). Ez a kvantitatív módszer egy nem teljesen nyitott végű interjúból áll, huszonöt kifejtendő kérdéssel.⁷⁴ A kétórás interjú után a szöveges átirat elkészítése, a kódolás és a pontozás még legalább öt órába telik.⁷⁵ Ráadásul a készítőnek a *Kézikönyv* segítségével mellett „valamilyen szintű klinikai érzékenységre és képzésre” is szüksége van.⁷⁶

A HFI erőssége, hogy az így nyert eredmények összevethetőek, így a leggyakrabban használt eszközzé vált a hitfejlődési elmélettel kapcsolatban. Streib ötvenhárom 2002 előtt publikált empirikus tanulmányt talált a témáról. Ebből huszonkilenc a *Kézikönyv* szerinti interjút használta (tizenhat pedig ennek egy változatát).⁷⁷ Összességében a HFI a maga korlátaival is (például nagyon kis mintával dolgozik) a legmegbízhatóbb módszer,⁷⁸ és „érvényessége egyértelműen megfelel a kutatási céloknak.”⁷⁹ Nehézsége viszont, hogy több forrást követel, mint ami például pasztorális téren rendelkezésre áll.

Hitfejlődési skálák és felmérések. Különbféle mennyiségi skálákat és kérdőíveket dolgoztak ki a HFI alapján egy gyorsabb eszköz reményében.⁸⁰ A jobb eszközök negyvennyolc eldöntendő kérdést tartalmaznak, de akad kérdőív alig nyolc kérdéssel. Streib kifejti, hogy ezek túl rövidek, nem használhatók nem keresztények körében, vagy érvényességük nem bizonyított.⁸¹ Parker szerint nincs összefüggés e skálák és a HFI eredményei között.⁸² Vannak újabb keletű kutatások is.⁸³ Ezek során korábbi skálákat használtak, de eredményeik nem megbízhatók.⁸⁴ Gregory E. Pennington összehasonlította a főbb kérdőíveket, de elemzésük „nem mutatott statisztikailag kifejező eredményeket a hitfejlődés hosszabb mérőeszközének [HFI] eredményeivel összevetve.”⁸⁵

74 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 63. ■ 75 Lásd Holcomb példait: G. L. HOLCOMB: *Faithful Change. Exploring the Faith Development of Students Who Attend Christian Liberal Arts Institutions*, Ph.D., University of Kentucky, 2004, 48. Bár Pennington azt állítja, hogy másfél óra elég a szöveg átirására és kódolására. G. E. PENNINGTON: *The Convergent Validity of Four Measures of Faith Development*, Ph.D., Regent University, 2011, 66. ■ 76 S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 341. ■ 77 H. STREIB: *Theory*, i. m. 105. Én több újabb tanulmányt is találtam: B. R. PETERSEN: *Application of Faith Development Theory for Understanding Students' Transformational Learning as a Result of Bonfire at Texas A&M University*, Ph.D., Texas A&M University, 2012. W. G. WHITE: *Christian Music Experiences in the Faith Development of Adolescents. A Phenomenological Study*, Ph.D., Liberty University, 2014. G. L. HOLCOMB – A. J. NONNEMAN: *Faithful change. Exploring and assessing faith development in Christian liberal arts undergraduates, New Directions for Institutional Research*, 2004, 122 (2004. nyár), 11. ■ 78 S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 341. ■ 79 Uo. 341. ■ 80 Lásd H. STREIB: *Theory*, i. m. 105–107. S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 342–345. ■ 81 H. STREIB: *Theory*, i. m. 105–107. ■ 82 S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 343–344. ■ 83 E. W. DUVALL: *Faith from Our Fathers? A Study of the Relationship between Childhood Father Involvement and Adult Faith Maturity*, New Orleans Baptist Theological Seminary, 2014. K. D. ANDERSON: *The Role of God Attachment Patterns in Relational Spiritual Maturity and Faith Development Among Emerging Adults*, Psy.D., Wheaton College, 2014. J. T. HART – A. LIMKE – P. R. BUDD: *Attachment and faith development, Journal of Psychology & Theology* 38, 2 (2010), 122–128. ■ 84 K. D. ANDERSON: *The Role of God Attachment Patterns...*, i. m. 32. ■ 85 G. E. PENNINGTON: *The Convergent Validity of Four Measures of Faith Development*, i. m. iii.

Kiemelendő *Dennis Wayne Hiebert* disszertációja 1993-ból.⁸⁶ Streib elismeri, hogy Hiebert „negyvennyolc elemű skálája jelentősen átfogóbb, mint a korábbi skálák”.⁸⁷ Hiebert a téma szakértőinek segítségével kérdőívének nyolc változatát készítette el.⁸⁸ Eredményeit mindig összevetette a HFI eredményeivel. A nyolcadik vázlat után befejezte az ellenőrzés folyamatát, „mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a kapott adatok világosságát nem lehetséges lényegesen feljavítani a választott eljárás szerkezetén belül”.⁸⁹ Tehát jóllehet még az ő átfogó skálája sem eléggé megbízható,⁹⁰ sokat tanulhatunk tőle arról, hogyan dolgozható ki becsültelesen egy tudományos kérdőív.

További eszközök. Vanlue,⁹¹ Streib⁹² és Parker⁹³ más kutatási eszközöket is találtak, de egyetértenek abban, hogy ezek nem megfelelők. Streib még a kvalitatív HFI átdolgozását is javasolja⁹⁴ olyan nehézségek miatt, mint „az eshetőség, hogy egyszerre több mint egy stílus is jelen van valakiben”.⁹⁵ (Ezt későbbi írásaiban Fowler is elismeri,⁹⁶ mivel ez magyarázhatja valakiben a fundamentalizmus újraéledését.⁹⁷) Streib javasolt módszere a hitfejlődés személyes elbeszélésének elemzésével továbbra is sok időt és munkát követelő eszköz.

Bár *Gay L. Holcomb* és *Arthur J. Nonneman*⁹⁸ nem kínálnak új eszközt, ők irányították a témával kapcsolatos legkomolyabb kutatást az elmúlt évtizedben. Kutatásuknak vannak kvalitatív és kvantitatív, valamint keresztmetszeti és idősoros elemei is: „összesen kétszáz-negyven véletlenszerűen kiválasztott alany hat bölcsészettudományi kampuszról szolgáltatott hatszáz hitinterjút a négyéves kutatás alatt”,⁹⁹ 1998 és 2002 között.

Hiába az eszközök, az egyén kifejlődési szakaszainak beazonosítása továbbra is nehézkes. Parker arról számol be, hogy még az életkor és a szakasz kapcsolatát sem támasztják alá tisztán empirikus kutatások.¹⁰⁰ Az ő kritikái fontosak ugyan, de ne feledjük, hogy „nem mindig könnyű megkülönböztetni egy eszköz és egy elmélet problémáját”.¹⁰¹

KAMASZOK KÖZT – A MÁSODIK ÉS HARMADIK FÁZIS HATÁRAI

Fentebb már volt róla szó, hogy nincs gyors és megbízható módszer arra, hogy személyek (esetünkben diákok) aktuális hitfejlődési szakaszát meghatározzuk, ezért az elmélet leírására és kutatások statisztikai eredményeire kell hagyatkoznunk.

86 D. W. HIEBERT: *Schools of Faith. The Effect of Liberal Arts, Professional, and Religious Education on Faith Development*, Ph.D., University of Manitoba (Canada), 1993. ■ 87 H. STREIB: *Theory*, i. m. 106. ■ 88 D. W. HIEBERT: *Schools of Faith*, i. m. 108–114. ■ 89 Uo. 114. ■ 90 H. STREIB: *Theory*, i. m. 106. ■ 91 N. S. VANLUE: *A Meta-Analysis of the Concepts*, i. m. 84. ■ 92 H. STREIB: *Theory*, i. m. 107–108. S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 344–345. ■ 93 S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 344–345. ■ 94 https://www.academia.edu/32940131/ConceptualizingandMeasuringReligiousDevelopmentinTermsofReligiousStylesandSchemataNew_Considerations ■ 95 H. STREIB: *Theory*, i. m. 115. ■ 96 „Megléhetően sok embert látunk – leginkább, de nem kizárólag férfiakat –, akiknek az érzelmi fejlődése láthatóan olyan szinten torpant meg, amely legalább annyira korlátozott, mint a mitikus-szó szerinti szint [második fázis] működései. Ugyanakkor a kognitív működésük olyan műveletek szelektív használatát mutatja, amelyek az egyéni-reflektív szinttel [negyedik fázis] függnek össze.” J. W. FOWLER: *Faithful Change*, i. m. 63. ■ 97 H. STREIB: *Theory*, i. m. 115. ■ 98 G. L. HOLCOMB – A. J. NONNEMAN: *Faithful change*, i. m. ■ 99 Uo. 99. ■ 100 S. PARKER: *Research in Fowler's faith development theory*, 329–330. ■ 101 S. PARKER: *Measuring faith development*, i. m. 346.

Fowler nem jelöl meg pontos életkorokat az egyes szakaszokhoz, mert azok leírására összpontosít. Mint fentebb már említettük, azt mondja, hogy a második fázis (mitikus-szó szerinti hit) általános iskolás kortól lehetséges,¹⁰² és rendes körülmények között tízéves kor körül teljesedik ki.¹⁰³ A harmadik fázis (összegző-konvencionális hit) a korai kamaszkortól¹⁰⁴ vagy a pubertástól¹⁰⁵ kezdődik, és meghatározza a kamaszkort.¹⁰⁶ Az átmenet a negyedik fázisba (személyes-reflektív hit) „a késői tízes vagy a korai húszas évektől”¹⁰⁷ kezdődhet el. A *Kézikönyv* pontos számokat szeretne, de mivel több időt töltünk az átmenetekben, mint tisztán egy szakaszon belül, a meghatározásokban bevezeti a tizedes értékeket.

Ha megnézzük Fowler eredeti mintavételét (359 interjú 1972 és 1981 között¹⁰⁸), azt látjuk, hogy a 7–12 éves gyerekek csaknem kilencven százaléka elérte a második fázist, és néhányan közülük már úton vannak a harmadik fázis felé. Továbbá a 13–20 évesek több mint nyolcvan százaléka egyértelmű jelét adta a harmadik vagy egy későbbi fázisnak.¹⁰⁹ Vagyis a 14–16 évesek átlagos fejlődési fázisa feltételezhetően 2,8 körül van. Holcomb arról számol be, hogy a százket elsőéves (tizennyolc év körüliek) harminc százaléka nem érte el a 3,0. fázist,¹¹⁰ húsz százaléuk pedig még a 2,5. fázist sem. Amikor Hiebert a HFI-eredményeket vizsgálta, egyetlen egyetemistát talált, aki elérte a negyedik fázist. Tizenhárom diák pedig 3 és 3,8 között volt.¹¹¹ Pennington valamivel alacsonyabb eredményeket talált, ahogy írja: „a fiatal felnőtteket [20–22 éves korosztály] ebben a mintában túlnyomórészt az jellemezte, hogy haladnak az összegző-konvencionális hit [a harmadik fázis] felé (amint azt a 2,86-os középérték jelzi a HFI teljes skáláján)”.¹¹² Ugyanakkor *Michael Kimmel* végig amellettt érvel könyvében, hogy napjainkban a „kamaszkor korábban, s a felnőttkor később kezdődik”, mint pár évtizeddel korábban.¹¹³

Bár ezek csak néhány kutatásnak az eredményei, és az életkor-szakasz kapcsolatokra vonatkozóan is adódnak kérdések,¹¹⁴ én elfogadnám Fowler meghatározását, miszerint a harmadik fázis „felemelkedése és fölénybe kerülése a kamaszkorban történik, de sok felnőtt számára az egyensúly tartós helyévé válik”.¹¹⁵ Vagyis a legtöbb kamasz a harmadik fázis felé tart, miközben néhányan közülük éppen csak elhagyták a második fázist, egy-egy kivételes személy pedig már úton van a negyedik fázis felé. Számszerűsítve mondhatjuk, hogy fejlődési szakaszuk középértéke 2,8 körül van, miközben természetesen minden diák egyedi és különböző.¹¹⁶

ÖSSZEGZÉS ÉS TOVÁBBLÉPÉS

Fowler elmélete segített megértenem a serdülők belső világának dinamikáit, hitük struktúrájának fejlődését. Az elmélet nem magyaráz meg mindent, és korlátai is vannak: a posztmodern világ próbára teszi a monoton fejlődés tézisét; a hit struktúrája és tartalma

102 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 146. ■ 103 Uo. 136. ■ 104 Uo.: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 57. ■ 105 Uo.: *Stages of Faith*, i. m. 151. ■ 106 Uo. 112. ■ 107 Uo. 161. ■ 108 Uo. 313. ■ 109 Uo. 318. ■ 110 G. L. HOLCOMB: *Faithful Change*, i. m. 66. ■ 111 D. W. HIEBERT: *Schools of Faith*, i. m. 112. ■ 112 G. E. PENNINGTON: *The Convergent Validity of Four Measures of Faith Development*, i. m. 63. ■ 113 M. S. KIMMEL: *Guyland. The Perilous World Where Boys Become Men*, Harper, New York, 2008, 25. ■ 114 S. PARKER: *Research in Fowler's faith development theory*, i. m. 239–240. ■ 115 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 172. ■ 116 G. CHAMBERLAIN: *Faith development and campus ministry*, *Religious Education* 74, 3 (1979. május), 23.

mégsem választható szét könnyen; a családot és a szexualitást szinte teljesen figyelmen kívül hagyja; csak bizonyos fázisokra fókuszál, stb. Gyakorlati alkalmazása is nehézségekbe ütközik, hiszen mint említettem, nem egykönnyen lehet meghatározni egy konkrét személy aktuális hitfejlődési fázisát. Az elmélet mégis nagy segítségemre volt jobban megérteni, hogy milyen fejlődésen mennek át a kamaszok.

A kamaszok lassan elnyerik a formális művelti gondolkodás (vagyis az elvont fogalmak, képzetek megalkotásának és használatának) képességét, így értelmük szárnyakat kap,¹¹⁷ és még a szimbólumok többrétegű értelmezésére is megnyílnak.¹¹⁸ A másik személy belső világáról is egyre mélyebb tapasztalatuk van,¹¹⁹ s igyekeznek megérteni a másik érzéseit és érzelmeit.¹²⁰ Mivel a személyközi értékek fontossá válnak számukra, egyre inkább „érzések, a megjelenés vagy kimondatlan képek alapján választanak tekintélyszemélyeket”¹²¹ Ugyanakkor kortárs csoportjuk fogságába esnek, mivel önazonosságukat a csoportból származtatják.¹²² Ennek következményeként a csoport normáit kritika nélkül elfogadják,¹²³ és a másik személyt általánosított képe miatt keményen megítélhetik.¹²⁴

Szeretnék segíteni iskolánk serdülő diákjainak, hogy jobban megismerjék magukat és Istent. Szeretnék segíteni nekik, hogy ne csak a tudásban növekedjenek, de az Úrral is találkozzanak. Ezt esélyünk sincs elérni, ha nem vesszük figyelembe fejlődésük aktuális szakaszát.¹²⁵ Fowler elmélete ebben segít. A közeljövőben megjelenő írásomban egész konkrét gyakorlati következtetéseket ajánlok arra, hogyan szervezzünk kötelező iskolai osztály-lelkigyakorlatokat 14–16 éveseknek. Ugyanakkor nem felejttem el, hogy a hit struktúrájának figyelembevétele szükséges, de nem elégséges feltétel a „sikerhez”. Jelenlétünknek olyanoknak kell lennie, mint az okos szüzekének: az olajjal mi készülünk, de a találkozást magát az Úr ajándékozta.

A szerző jezsuita szerzetes.

A tanulmány a szerző szakdolgozata első felének tömörített változata. Az eredeti: László Elek: Principles for a mold of an overnight “retreat” for high school students based on Fowler’s Faith Development Theory and on some Hungarian Jesuits’ experiences at Kurtabérc, STL, Boston College School of Theology and Ministry, 2016, <http://hdl.handle.net/2345/bc-ir:106920>

117 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 58. ■ 118 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 56. ■ 119 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 153. ■ 120 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 37. ■ 121 Uo. 49. ■ 122 J. W. FOWLER: *Becoming Adult, Becoming Christian*, i. m. 60. ■ 123 J. W. FOWLER – H. STREIB – B. KELLER: *Manual for Faith Development Research*, i. m. 46. ■ 124 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 152. ■ 125 R. KEGAN: *The Evolving Self*, i. m. 113.

László Elek, SJ: The theory of the development of faith structure – and the limits of its practical adaptation. *This paper concentrate on James W. Fowler's Faith Development Theory with special attention on adolescents' developmental stages. The theory of the development of the structure of faith is based on the cognitive development among others. That means the emergence of the formal operational thinking is a crucial topic. This paper presents this theory and the brief descriptions of the seven fases of this development. In addition, it offers an overview of relevant research papers. As a result, it finds obstacles along the way of practical application of the Faith Development Theory.*

Keywords: *development theory, faith development, James W. Fowler, elméletkritika, overview of research on faith development.*

